

آئین‌های عاشورایی در ایران

(عصر آل بویه)

(۳۲۰ - ۴۵۴ ق / ۹۳۲ - ۱۰۶۲ م)

دکتر مهتاب شورمیج

(استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تنکابن)

با اهتمام

مؤسسه شیعه‌شناسی

مکتبہ

نایاب و نادر کتب و دستاویزات

(۱۹۶۱ء تا ۱۹۶۲ء)

(۱۹۶۱-۱۹۶۲ء تا ۱۹۶۳ء)

۱۹۶۱ء

۱۹۶۲ء

۱۹۶۳ء

۱۹۶۴ء

۱۹۶۵ء

۱۹۶۶ء

- سرشناسه : شورمیچ، مهتاب، ۱۳۴۳.
- عنوان و نام پدیدآور : آیین‌های عاشورایی در ایران (عصر آل‌بویه) (۳۲-۴۵۴ ق/۹۳۲-۱۰۶۲ م) / مهتاب شورمیچ؛ به اهتمام مؤسسه شیعه‌شناسی.
- مشخصات نشر : قم: مؤسسه فرهنگی شیعه‌شناسی، انتشارات شیعه‌شناسی، ۱۴۰۲.
- مشخصات ظاهری : ۲۲۴ ص.
- شابک : 978-600-5147-50-6
- وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
- یادداشت : کتابنامه: ص ۲۱۱-۲۲۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
- موضوع : حسین بن علی علیه السلام، امام سوم، ۴ - ۶۱ ق، سوگواری‌ها، عاشورا، ایران، شعایر و مراسم مذهبی، تاریخ، ۳۲۰-۴۵۴ ق، سوگواری‌های اسلامی، آداب و رسوم، دیلمیان، ۳۲۰-۴۴۷ ق.
- موضوع : Hosayn ibn 'Ali, Imam III, 625 - 680 - Laments, Tenth of Muharram, Iran, Rites and ceremonies, History, 939-1055, Islamic mourning customs, etiquette, Buyids, 939-1055.
- شناسه افزوده : مؤسسه شیعه‌شناسی
- رده‌بندی کنگره : BP ۲۶۰/۳
- رده‌بندی دیویی : ۷۴/۲۹۷
- شماره کتابشناسی ملی : ۹۲۳۵۶۸۱

آیین‌های عاشورایی در ایران (عصر آل بویه)

- مؤلف: مهتاب شورمیچ
- ناشر: انتشارات شیعه‌شناسی
- نوبت چاپ: اول ۱۴۰۲
- حروفچین و صفحه‌آرا: محمد کاظم آزرم
- چاپ و صحافی: پردیس دانش
- شمارگان: ۲۰۰ نسخه
- قیمت: ۱۱۲۰۰۰ تومان
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۱۴۷-۵۰-۶ ISBN 978-600-5147-50-6

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header.

Handwritten text, possibly a date or reference number.

Handwritten text, possibly a name or address.

Handwritten text, possibly a title or header.

Handwritten text, possibly a date or reference number.

Handwritten text, possibly a name or address.

Handwritten text, possibly a title or header.

Handwritten text, possibly a date or reference number.

Handwritten text, possibly a name or address.

Handwritten text, possibly a title or header.

Handwritten text, possibly a title or header.

A series of horizontal lines, likely a form or a list of items, with some faint text visible.

تهدیه

سرور آزادگان جهان، امام حسین بن علی علیه السلام و علمدار بی دستش، حضرت عباس بن علی علیه السلام و همه شهدا از صدر اسلام تا به امروز، به ویژه شهدای جبهه‌های دفاع مقدس ایران و شهدای حرم حضرت زینب علیها السلام

إِنَّ لِقَتْلِ الْحُسَيْنِ علیه السلام حَرَارَةً فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لَا تَبْرُدُ أَبَدًا. (جامع الحادِيث الشيعه، ج ۱۲، ص ۵۵۶)؛ برای قتل حسین علیه السلام حرارتی در دل‌های مؤمنان است که هرگز سرد نمی‌شود.

باعتدات يسترر في شمس و اشراق
و كذا في كل يوم و في كل شهر
و في كل سنة و في كل امة
و في كل زمان و في كل مكان

و في كل شيء و في كل حال
و في كل وقت و في كل حال
و في كل حال و في كل حال
و في كل حال و في كل حال

سپاس

این کتاب برگرفته از دو فصل از رساله دکتری نگارنده با عنوان «بررسی و تحلیل آیین‌های عاشورایی از آل‌بویه تا آغاز عصر صفویه» (قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، رشته تاریخ تشیع اثناعشری، پاییز ۱۳۹۸ است.

در تدوین این کتاب تلاش‌های زیادی کشیده شده که در این میان بجاست از زحمات آقایان دکتر منصور داداش نژاد (استاد راهنمای اول) و دکتر محمد شورمیج و دکتر علی آقانوری استادان مشاور و کارکنان خوب کتابخانه دانشگاه ادیان و مذاهب قم و دیگر کسانی که اینجانب را در به ثمر رساندن این پژوهش یاری کردند، قدردانی نمایم.

از همسر، مادرم، دخترم و پسرم که فضای منزل را برای این پژوهش آماده کردند تشکر ویژه دارم.

همچنین قدردان حمایت‌های معاونت پژوهشی مؤسسه «شیعه‌شناسی»، آقای دکتر احمد بهشتی‌مهر و سایر همکارانش در چاپ این مجموعه هستم.

مهتاب شورمیج

بالمصلحة و بسبب عدم ايمانهم بقرينة ما في كتابه من ان الله تعالى قال ان الله يحب
المجاهدين و ان الله يحب المتكفلين و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب
الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى

و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى
و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى
و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى
و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى

و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى
و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى
و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى
و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى و ان الله يحب الذين اتوا بالهدى

فهرست مطالب

مقدمه مؤلف ۱۵

پیشگفتار

- ۲۱ بررسی مفاهیم اصلی پژوهش
- ۲۱ یک. مفهوم لغوی «شعائر»
- ۲۲ دو. مفهوم اصطلاحی «شعائر»
- ۲۴ سه. مفهوم «شعائر» در قرآن
- ۲۵ چهار. مفهوم «شعائر» در روایات
- ۳۰ پنج. «آیین»
- ۳۰ شش. «عاشورایی»
- ۳۱ هفت. «آلبویه»
- ۳۱ هشت. تعریف قلمرو تحقیق
- ۳۲ نه. فایده تحقیق حاضر
- ۳۲ منابع اصلی پژوهش
- ۳۲ الف: تواریخ عمومی
- ۳۴ ب. تواریخ محلی
- ۳۵ ج. منابع جغرافیایی
- ۳۵ د. منابع حدیثی و انساب
- ۳۵ هـ. شرح حال نگاری
- ۳۶ و. متون جدلی
- ۳۶ ساختار پژوهش

فصل اول: آل‌بویه / بویهیان / دیلمیان (۳۲۰-۴۵۴ ق / ۹۳۲-۱۰۶۲ م)

۳۹	مقدمه
۳۹	سرزمین دیلم
۴۲	ورود اسلام به دیلم
۴۵	نفوذ تشیع در دیلم
۴۷	ظهور و تسلط آل‌بویه بر بغداد
۵۴	فرجام دولت آل‌بویه
۵۶	آل‌بویه و مذهب شیعه
۶۳	تشیع در بغداد پیش از رسمی شدن آیین‌های عاشورایی
۶۹	سیاست اتحاد و احترام متقابل در دولت آل‌بویه

فصل دوم: آیین‌های عاشورایی در عصر آل‌بویه

۷۹	مقدمه
۸۰	مصادیق آیین‌های عاشورایی در عصر آل‌بویه
۸۱	۱. سیاه‌پوشی در ایام محرم
۸۵	۲. برگزاری عزاداری جمعی در ایام محرم
۸۷	یکم. زمان برگزاری عزاداری
۸۷	دوم. نحوه اجرای مراسم عزاداری
۸۸	۳. منع کسب و کار و بستن بازارها
۹۰	۴. منع طبخ غذا و هریسه
۹۱	۵. منع قصابی از سوی قصابان
۹۱	۶. بازداشتن سقایت
۹۳	۷. عزاداری زنان در ایام محرم
۱۰۰	۸. اربعین امام حسین <small>علیه السلام</small>

۹. مرثیه سرایی ۱۰۳
۱۰. سینه زنی ۱۰۶
۱۱. مقتل خوانی ۱۰۷
۱۲. تعزیه یا شبیه خوانی ۱۰۸
۱۳. استفاده از آلات موسیقی در عزاداری ۱۱۳
۱۴. استفاده از بیرق و علم ۱۱۴
۱۵. راه اندازی دسته ها و هیأت های عزاداری ۱۱۶
۱۶. بزرگداشت عاشورا ۱۱۸
۱۷. سنت زیارت ۱۲۰
۱۸. زیارت امام حسین علیه السلام با پای برهنه و پیاده ۱۲۲
۱۹. برپا کردن خیمه در بازارها ۱۲۳
۲۰. برپا کردن خیمه برای استراحت زوآر کربلا ۱۲۳
۲۱. ساختن تسبیح و مهر از تربت امام حسین علیه السلام ۱۲۵
۲۲. لعنت کردن یزید به هنگام نوشیدن آب ۱۲۶
۲۳. چاک جامه و روی خراشیدن ۱۲۷
۲۴. خاک بر سر پاشیدن ۱۲۹
۲۵. نخل گردانی ۱۳۰
۲۶. خودآزاری ۱۳۲
۲۷. قصه خوانی ۱۳۶
۲۸. نقالی ۱۴۱
۲۹. مناقب خوانی ۱۴۴
۳۰. نوحه گری و عزاداری ۱۴۸
۳۱. طبخ نذری برای امام حسین علیه السلام ۱۵۲
۳۲. روضه خوانی ۱۵۳

- ۱۵۴ ۳۳. سخنرانی‌های مذهبی
- ۱۵۴ ۳۴. زنجیرزنی
- ۱۵۵ ۳۵. قمه‌زنی
- ۱۵۶ ۳۶. مقتل نویسی
- ۱۵۷ سیر تاریخی مقتل نویسی در ایران عصر آل‌بویه
- ۱۵۷ دوره اول: از آغاز تشکیل حکومت آل‌بویه (۳۲۰ق) تا پایان قرن چهارم هجری قمری
- ۱۶۲ دوره دوم: از آغاز قرن پنجم هجری تا پایان حکومت آل‌بویه
- ۱۶۴ ۳۷. سوزاندن پیکره قاتلان امام حسین علیه السلام
- ۱۶۷ سیر تاریخی برگزاری آیین‌های عاشورایی در عصر آل‌بویه

فصل سوم: عوامل فرهنگی و سیاسی رواج و تداوم آیین‌های عاشورایی عصر آل‌بویه

- ۱۷۵ مقدمه
- ۱۷۶ ۱. عوامل فرهنگی
- ۱۷۶ یکم. اکرام و احترام به عالمان و دانشمندان شیعه
- ۱۷۹ دوم. تأسیس دارالعلم‌ها
- ۱۸۰ سوم. کتابخانه
- ۱۸۰ چهارم. تأمین امنیت
- ۱۸۱ ۲. عوامل سیاسی
- ۱۸۲ یکم. انگیزه سیاسی حاکمان آل‌بویه
- ۱۸۳ دوم. سیاست تسامح و تساهل امیران آل‌بویه
- ۱۸۴ سوم. انگیزه اعتقادی امیران آل‌بویه
- ۱۸۷ چهارم. بذل و بخشش به مجاوران مشاهد متبرک

فصل چهارم: عوامل اجتماعی و اقتصادی رواج و تداوم آیین‌های عاشورایی عصر آل‌بویه

۱۹۱	۱. عوامل اجتماعی
۱۹۱	مقدمه
۱۹۱	یکم. طبقات جامعه
۱۹۳	دوم. علما
۱۹۴	سوم. مساجد
۱۹۶	چهارم. آبادانی
۱۹۷	پنجم. ارائه خدمات به کاروان‌های زیارت ائمه شیعه <small>علیهم‌السلام</small> و حجاج
۱۹۷	ششم. رواج سنت زیارت
۱۹۹	هفتم. بازسازی مشاهد متبرکه
۲۰۰	هشتم. نصب نقابت علویان
۲۰۰	نهم. دفن امرای آل‌بویه در مقابر امامان شیعه <small>علیهم‌السلام</small>
۲۰۲	۲. عوامل اقتصادی
۲۰۲	مقدمه
۲۰۳	یکم. موقوفات
۲۰۵	دوم. نذورات
۲۰۷	سوم. صدقات
۲۰۷	چهارم. پرداخت عطایا به مجاوران حرم امام حسین <small>علیه‌السلام</small>
۲۰۸	نتیجه‌گیری

کتابنامه

۲۱۱	الف) منابع فارسی
۲۱۹	ب) منابع عربی

۶۶۷ ...

۶۶۸ ...

۶۶۹ ...

۶۷۰ ...

۶۷۱ ...

۶۷۲ ...

۶۷۳ ...

۶۷۴ ...

مقدمه مؤلف

بررسی آیین‌های عاشورایی شیعیان ایران از مقطع تاریخی برآمدن آل‌بویه در سال ۳۲۰ق تا پایان سال ۴۵۴ق (دهه سوم قرن چهارم تا دهه پنجم قرن پنجم هجری) از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ زیرا بررسی این موضوع علاوه بر نشان دادن چگونگی گسترش و نفوذ تشیع در ایران، گوشه‌هایی از تاریخ اجتماعی و مذهبی شیعیان ایران را روشن خواهد کرد. مهم‌تر اینکه آیین‌های مذکور هنوز در میان توده‌های مردم ایران نفوذ دارد. بدین‌روی نیازمند تحلیل و پژوهش است.

مسئله دیگر محدوده زمانی تحقیق است. قرن چهارم که مبدأ زمانی این تحقیق است، عصر برآمدن دولت‌های شیعی در مناطق گوناگون جهان اسلام است. در این مقطع، رشد و گسترش آیین‌ها و مراسم شیعی و عاشورایی همزمان با تشکیل دولت آل‌بویه آغاز گردید و دولت‌های بعدی هر کدام سهمی در گسترش آن داشتند. شیعیان نیز در سایه پیدایش دولت‌های همسو با عقاید شیعی، فرصت مناسبی برای انجام مراسم و آیین‌های عاشورایی و تجدید حیات اجتماعی و سیاسی خود یافتند.

آیین‌های عاشورایی که مد نظر این پژوهش است، مجموعه‌ای از اعمال، رفتارها، آداب و رسومی است که مستقیم یا غیرمستقیم با انقلاب امام حسین ع ارتباط یافته است. این اعمال در شکل‌گیری تاریخ اجتماعی ایران و سبک و شرایط زندگی شیعیان ایران نقش و تأثیر بسزایی داشته است.

همچنین اهتمام عالمان، اُمرا و حاکمان شیعی مذهب آل‌بویه به برگزاری مراسم عاشورایی و آیین‌های مذهبی شیعی، همچون سیاهپوشی در ایام ماه محرم، عزاداری در ایام محرم، عزاداری زنان در ایام محرم، روضه‌خوانی، سخنرانی‌های مذهبی، مرثیه‌سرایی، سینه‌زنی، زنجیرزنی، اربعین امام حسین علیه السلام، مقتل‌خوانی، مقتل‌نویسی، سجده بر مهر تربت امام حسین علیه السلام، قمه‌زنی، تعزیه (شبییه‌خوانی)، شمایل‌گردانی، سوزاندن پیکره قاتلان امام حسین علیه السلام، استفاده از آلات موسیقی در عزاداری، به کارگیری بیرق و علم، اطعام و اشراب عزاداران، استفاده از حیوانات، برگزاری هیأت‌های عزاداران محلات و ایجاد ارتباط میان حوادث روزانه زندگی با رویدادهای مربوط به قیام امام حسین علیه السلام و ایجاد پیوند معنوی و روحانی با آن حضرت و احیای فرهنگ ایثار و شهادت، از دیگر تأثیرات آیین‌های عاشورایی در تاریخ اجتماعی شیعیان ایران در ادوار مذکور است که در پژوهش حاضر بررسی خواهد شد.

اهتمام این پژوهش بر آن است که ضمن بررسی آیین‌های عاشورایی، ریشه و خاستگاه این آیین‌ها و سیر تطور تاریخی و بازتاب آنها را در دوره زمانی تعریف شده را شناسایی و تحلیل کند.

اهداف عمده پژوهش مذکور شناخت آیین‌های عاشورایی با انگیزه حفظ، استمرار و پایداری میراث شیعه و شناخت انحرافات و آسیب‌شناسی آن برای جلوگیری از کجروی‌های احتمالی در اعصار بعدی است.

سؤال اصلی که این پژوهش در پی پاسخگویی به آن بوده، این است که مصادیق، خاستگاه و تطور آیین‌های عاشورایی از آغاز عصر آل‌بویه تا پایان این دوره چگونه بوده و چه مراحل را طی کرده است؟

این پژوهش در پی اثبات این فرضیه است که آیین‌های عاشورایی در ایران بعد از شهادت امام حسین علیه السلام در میان شیعیان رواج پیدا کرد، به مرور زمان و در عصر آل‌بویه با ترکیب فرهنگ ایرانی، نضج گرفت و گسترش یافت و در ادوار بعدی با توجه به مذهب و سیاست قدرت‌های حاکم، فراز و فرودهای زیادی داشت. امروزه جامعه شیعه وارث همان شعائر و فرهنگ عاشورایی است، گرچه با گذشت قرن‌ها بر زوایا و دامنه‌های آن افزوده گردیده و چه بسا با تحریفاتی نیز آمیخته شده است. هدف این پژوهش زدودن این تحریفات از سنت‌ها و فرهنگ عاشورایی است.